

DOMOKOS GYÖRGY

A Castaldo-kódex nyelvi rétegei*

Az úgynevezett Castaldo-kódexet a milánói Biblioteca Ambrosiana őrzi. A kézirat keletkezését, történetét és eddigi kutatástörténetét magyar nyelven összefoglaltam a 2023-ban Hegedűs Attilával közösen publikált rövid ismertetésben, amelyben egy 1552-es magyar nyelvű várleltárt tettünk közzé.¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a kódex elnevezés nem egészen pontos erre a kéziratgyűjtésre, amely különböző jellegű, stílusú, nyelvű, kivitelű dokumentumok egyvelege, amelyekben egyetlen közös a hajdani tulajdonos, Giambattista Castaldo (1493–1563) itáliai zsoldosvezér (*condottiere*), császári tábornok és hadvezér, aki I. Ferdinánd magyar király, későbbi császár szolgálatában többször is járt Magyarországon.² A jelen tanulmányban igyekszem bemutatni ezt a kódexet, főképpen annak nyelvi sokszínűségét, amely a Castaldo által vezetett sereg, valamint a Habsburg Birodalom és Erdély lakosságának összetételét is tükrözi.

A tényadatok elemzése előtt szükséges egy általános megjegyzést tennem. A dokumentumgyűjtés jellegéből adódik, hogy magánjellegű, hivatalos és félhivatalos iratok is találhatók benne. A hivatalos dokumentumok nyelve szabályozott abban az értelemben, hogy kialakult, írott, egyes esetekben stílárís normának törekszik megfelelni. Ez vonatkozik elsősorban a császári udvarból származó parancslevelekre, amelyeket a bécsi kancellá-

* A kutatás a Vestigia Kutatócsoport munkáinak része. Jelen tanulmány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem PPKE BTK-KUT-23-5 pályázat keretében jött létre. A tanulmány témáját érinti speciálisabb, nyelvészeti kontextussal, olasz nyelven: DOMOKOS, G. (2025), *Le varietà linguistiche del Codice Castaldo (VBA G275 inf)*. *Verbum: Analecta Neolatina* XXVI, 1. 99–112. <https://doi.org/10.59533/Verb.2025.26.1.6>.

¹ DOMOKOS György – HEGEDŰS Attila (2023), A Castaldo-kódex és a benne található magyar nyelvű forrás. *Magyar Nyelv* 119. 122–127. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.1.122>. Ehhez lásd HEGEDŰS Attila – PAPP Lajos (szerk.) (1991), *Középkori leveleink*. Budapest, Tankönyvkiadó.

² Castaldo személyéről az alapvető információk megtalálhatók egy XIX. századi monográfiában: Giuseppe SENATORE (1187), *Della patria di Gio. Battista Castaldo (generalissimo di Carlo V)*, Napoli, A. Valle; illetve az olasz életrajzi enciklopédia, vagyis a *Dizionario Biografico degli Italiani* (DBI) hasábjain: Giovanni DE CARO (1978), Castaldo, Giovanni Battista. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 21, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana.

rián fogalmaztak latin nyelven. A többi dokumentum, amely részben magánlevél, részben „félhivatalos” dokumentum, amennyiben *ad hoc* keletkezett a hadjárat során, nem törekszik semmilyen nyelvi normának megfelelni. Ezek sorába tartozik a már említett magyar nyelvű dévai várleltár, ahol történetesen mind az átadó, mind az átvevő magyar anyanyelvű volt, ezért így rögzítették a várban található javak jegyzékét, de ilyen jellegű „spontán” nyelvhasználatot találunk akár az olasz, akár a spanyol nyelvű iratokban is, amelyeknek célja az információk gyors rögzítése, továbbítása és nem tartanak számot olyan olvasóra, aki a nyelvi megformáltságot számonkérhetné. Ezeknél a dokumentumoknál valójában nincsen olyan nyelvi norma, amelyhez a szerzőnek igazodnia kellene; igazodási pontja lehet stilisztikai (a levelek esetében), lehetnek korábbi, hasonló témájú dokumentumok, de lehet pusztán a beszélt nyelv is.

A 129 esetlegesen egybekötött dokumentumból több mint 70 vonatkozik az 1551–52-es magyarországi és erdélyi eseményekre, amely időszak nagy jelentőségű volt a régió történelme szempontjából. 1551. július 19-én került sor a Magyar Királyság és az Erdély feletti uralom átruházására a Szapolyai-háztól Habsburg Ferdinánd római királyra, az ország egyesítésére tett kísérletként. A törökök iránti túlzott részrehajlással gyanúsított Martinuzzi Fráter Györgyöt 1551 decemberében gyilkolják meg Alvincen. Ez az esemény azonnal kiváltotta Szulejmán török szultán reakcióját, akinek addig az adófizetés révén közvetlenül vagy közvetve sikerült az ország nagy részét ellenőrzése alá vonnia. Csak utalunk itt az események további alakulására: a Habsburg-dinasztia térnyerését és Martinuzzi halálát követően Szulejmán seregei 1556-ban ismét betörték Erdélybe, és a szultán Szapolyai János fiát, János Zsigmondot tette meg Erdély fejedelmévé.

A Castaldo-kódex többnyelvű anyaga, mint erre fentebb már utaltunk, teljesen rendezetlenül és véletlenszerűen van összeállítva és egybekötve, kronológiai és tipológiai logika nélkül, ugyanakkor az iratok szerzője és címezte többnyire ismert vagy legalábbis kikövetkeztethető. A kódex fontosságát már több szerző is hangsúlyozta: Kovács Zsuzsa a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikonban* (2012) írt róla glosszaszerű cikket,³ a tartalmát és a benne szereplő személyeket pedig Chiara Maria Carpentieri elemezte doktori disszertációjában.⁴ Részletekbe menően még senki sem vizsgálta a kérdést, hogy a Castaldo-kódex dokumentumai eredetiek vagy másolatok, több eredetivel rendelkező dokumentumok vagy hitelesített másolatok; ez egy történészre váró feladat. Legújabb fejleményként Kanász Viktor állapí-

³ KOVÁCS Zsuzsa (2012), Castaldo-kódex. *MAMÜL*, XIII. 345–346.

⁴ CARPENTIERI, Chiara Maria (2013), *Per un primo censimento delle fonti storiche e letterarie ungheresi dei secc. XV-XVII in tre biblioteche lombarde*. Doktori disszertáció, témavezető: Giuseppe Frasso, Milánói Szent Szív Katolikus Egyetem.

totta meg, hogy az egyik, Ferdinánd császár által aláírt parancslevél olyan eredeti dokumentum, amely eddig csak a bécsi levéltár másolataiból volt ismert.⁵

A kódex borítójának belső lapján szereplő olasz nyelvű bejegyzés arra utal, hogy magától Castaldótól vásárolta meg az irategyüttest valaki 1500 dukátért 1555-ben. Az *avvi* igealak minden bizonnyal az *avere* ige passato remotója, különösen az *a* prepozícióval együtt különleges.

(1) „*l maggio 1555*

per assegno di 1500 scudi d'oro avvi al Castaldi”⁶

Az első, teljes terjedelmében fennmaradt dokumentum bizonyos hallei katonák kérelme,⁷ amelyben Castaldo védelmét kéri; természetesen latin nyelvű. A hangnem és a stílus udvarias, a bonyolult szintaxis korábbi, ebben a kontextusban használt formulákra, mintákra utal és a betűtípusok is régiesebbek. Kiemelhetjük a levélben a túlzó jelzők szerepét, amellyel a megoldandó probléma komolyságát, a társadalmi különbség nagyságát igyekeznek érzékeltetni az aláírók (*molestissimus*, *gravissimis*, *summa*, *extremis*).

(2) „*Etsi nobis molestissimus est vestram illustrem dominationem gravissimis negotiis occupatam in his interpellare, tamen summa nostra necessitas exigit ut iterum ad clementissimam vestram dominationem tanquam ad asylum in extremis nostris periculis confugiamus.*”

Castaldo saját aláírása mintegy 20 dokumentumon van jelen, amelyek többsége ugyanabból az évből, 1551-ből származik. Habsburg Ferdinánd kézjegye is számos dokumentumon megtalálható; ezekből többet Justus Jonas bécsi alkancellár és Markus Sinckmoser (vagy más írásmóddal Singkhmoser) királyi titkár (korábbi portai követ⁸) ellenjegyezte, míg másokat Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek hitelesített.

A kódexet alkotó dokumentumok túlnyomó hányada latin nyelvű; a soron következő dokumentumok I. Ferdinándtól származnak. A bécsi kancellária kialakult formulái mellett az adott történelmi helyzet és a konkrét katonai utasítások szövege tartalmaz érdekes lexikális elemeket. Az első ilyen dokumentumban⁹ Ferdinánd utasítja Castaldót, hogy vonuljon Erdélybe, és felhatalmazza, hogy a haditanácsra támaszkodva egymaga döntsön éles helyzetekben, ne várjon az ő parancsára a nagy távolság miatt. Erre szinte

⁵ KANÁSZ Viktor (2023), Szász Móric 1552. évi magyarországi hadjárata és győri táborozása. *Arrabona* 61. 61–90.

⁶ VBA G275 Inf, 1v.

⁷ VBA G275 Inf, 2r–3v.

⁸ LACZLAVIK György (2013), Várday Pál helytartói működése 1540–1549, *Levéltári Közlemények* 83. 51.

⁹ VBA G275 Inf, 4r–7v.

például szolgál az az eset, ha a török Szolnok megvívására vállalkozna: ha a vár megvédése nem akadályozza az erdélyi megbízatás teljesítését, védjék meg, ugyanakkor leszögezi a levél szerzője, hogy Erdély elsőrendű fontosságú Szolnok megtartásával szemben. Stilisztikai szempontból ezeket a parancsokat is eleganciával fogalmazták meg a kancellárián: egy litótész vezet fel („*Regia eius Maiestas non potest ei aliam dare resolutionem*” ’a királyi fenség nem adhat más parancsot’) és ugyancsak erre az írott nyelvváltozatra jellemző a jelzők, igék halmozása („*tractet et deliberet*” ’tárgyal és határoz’; „*utilia et proficua*” ’hasznos és gyümölcsöző’).

- (3) „(...) *Ad tertium. Regia eius Maiestas non potest ei aliam dare resolutionem, quam quod ipse Dominus Viceregens pro rerum statu et conditione, cum consilio consiliariorum bellicorum desuper tractet et deliberet, ac ea denique agat, qua Maiestati suae regiae, regno fidelibusque subditis eiusdem magis utilia et proficua esse iudicaverit, existimat, enim regia eius Maiestas fieri non posse, ut propter locorum distantiam in tali casu deliberationem et resolutionem suae Maiestatis expectare possit. (...) Ad octavum. Si turca fortalicium Zolnock expugnare conarentur, et defensio eiusdem loci expeditionem transylvanicam non impediret, annuit regia Maiestas ut dominus Viceregens defensionem ipsam suscipiat. Alioqui autem cum Maiestas sua transylvanicam expeditionem maioris importantiae existimet quam defensione loci Zolnock, cupit regia aius maiestas ut illa ob hanc causam non impediatur (...)*”¹⁰

A második, immár dátumozott parancslevél, amelynek ép a címzése és a császári aláírást is megőrizte, Bécsben kelt 1552. október 13-án.¹¹ Utal benne az egri vár védőinek felkészültségére, hogy férfiasan meg fogják védeni a várat, és ezt kifejezendő egy elegáns accusativus cum infinitivo szerkezetet is felhasznál.

- (4) „*Verumtamen in magnam spem adducti sumus Agrienses deinceps quoque viriliter se se defensuros esse.*”¹²

E parancslevél különlegessége, hogy a király vagy a titkára sajátkezűleg egészíti ki a szépen megírt levelet nem könnyen olvasható pár sorral, amiből egy biztos: nem latin, hanem spanyol nyelven van, vagyis a Madridban született Habsburg Ferdinánd és az itáliai, ám spanyol fennhatóság alatti Nápolyban született Castaldo közös nyelve általában a spanyol volt. Megje-

¹⁰ Részlet Habsburg I. Ferdinándnak Giovanni Battista Castaldóhoz intézett, datálatlan parancsleveléből (5v; 6r).

¹¹ VBA G275 Inf, 9r–15v.

¹² Uo. 11v.

gyezhetjük, hogy az *haber* ige kezdő néma „h”-ja elmarad, hiszen ez pusztán ortográfiai kérdés, amelynek alkalmazása a korban még nem általános.

(5) „*E recibido la carta de vuestra mano de xxii del pasado y por que por estas yo responde a todos...*”¹³

Úgy tűnik, Castaldo eleinte talán rendezni is igyekezett a dokumentumokat, egy pont után azonban a sorrend felborul: sem időrendi, sem tematikus vagy nyelvi rendezést nem találunk.

Latin nyelvű a dokumentumok túlnyomó többsége. Ferdinánd Castaldóhoz intézett parancslevelei közül megőrizte az 1552. október 15-én,¹⁴ 18-án, 22-én¹⁵ és november 8-án kelteztet is.¹⁶ Ebből kettőben egy részt rejtjelezve jegyezték le, ám példányainkon egy későbbi kéz már feloldotta ezeket a szövegeket. Ugyancsak az udvari kancellárián (Hofkanzlei) készült, I. Ferdinánd aláírását viselő, elegáns latin nyelven fogalmazott dokumentumok a Branyicska védőinek Castaldo által megígért zsold biztosítását igazoló, Prágában kelt irat 1552. január 8-áról,¹⁷ amely Oláh Miklós ellenjegyzését is viseli; Ferdinánd leirata a nagyszebeni polgármesternek 1551. szeptember 17-éről,¹⁸ az erdélyi nemesekhez 1551. április 13-án,¹⁹ az erdélyi Státushoz,²⁰ illetve a szatmári nemesekhez (1551. szeptember 7.).²¹ Ugyancsak az I. Ferdinánd által kibocsátott latin nyelvű hivatalos iratok sorát gazdagítja a Görgény várának visszaszolgáltatását igazoló dokumentum 1552. január 18-áról;²² a két ilyen dokumentum, amelyek Nagyvárad várára vonatkoznak,²³ illetve a Szamosújvárra vonatkozó hasonló irat 1552. április 8-áról.²⁴

Azok az iratok, amelyeket Castaldo Nádasdy Tamással és Bátori Andrással együtt ír alá, szintén latin nyelvűek. Ők tartják kézben az ellentmondásokkal teli és veszélyes politikai helyzetet, és 1551 júliusában még szava-

¹³ Uo. 14v. A spanyol nyelvű szöveg nehezen olvasható. Itt köszönöm meg Marti Tibor segítségét az első szavak megfejtésében, valamint azt az adatot, hogy Castaldo és Ferdinánd levélváltása valóban spanyol nyelvű volt.

¹⁴ Uo. 34r–36v. Nagyobb részben megfejtetlen rejtjelezéssel, mindössze két bekezdés rejtjelezetlenül: mihamarabb be kell fejezni Aldana perét és Martinuzzi halálának kivizsgálását.

¹⁵ Uo. 37r–42v. A két levél nagy részében rejtjelezett, későbbi, más kéztől származó feloldással. Ferdinánd sürgeti a Martinuzzi-ügy kivizsgálását; Izabella királynét és János Zsigmondot is említi levelében.

¹⁶ Uo. 17r–25v. Ferdinánd megjelöli a különböző tárgyalásokkal megbízott személyeket.

¹⁷ Uo. 91r.

¹⁸ Uo. 96r–v.

¹⁹ Uo. 98r.

²⁰ Uo. 99r.

²¹ Uo. 236r–v.

²² Uo. 232r.

²³ Uo. 104r és 119r.

²⁴ Uo. 115r.

tolják egy iratban Martinuzzi Fráter György jogait. Ide tartozik egy, Almás várának átadásáról szóló irat 1551. július 19-éről,²⁵ valamint egy elismervény ugyanarról a napról a Magyar Királyság koronájának átadásáról Ferdinánd embereinek.²⁶ Ez a gyulafehérvári szerződés másolata, amellyel Izabella királyné Ferdinándra ruházta át a Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Erdély feletti uralmat, és ezért a korona átadását is tartalmazza. Az oklevél szerint Castaldo, Nádasdy Tamás és Báthori András vállalták, hogy átadják a koronát a Habsburg-uralkodónak. A dokumentumot Chiara Maria Carpentieri kiadta olasz és magyar nyelven.²⁷

Ugyancsak erről a napról, 1551. július 19-éről datálódik egy latin nyelvű irat, amelyben Ferdinánd Báthori Andrást bízza meg a várak átvételével.²⁸ A kódex tartalmazza azokat az iratokat is, amelyek egy nappal később kiegészítették a tövisi egyezményt, és amelyekben a sziléziai Opole hercegséget Izabellának, Kassát pedig János Zsigmondnak adta át Ferdinánd Erdély elhagyásáért cserébe. 1552. július 20-án Nádasdy, Báthori és Castaldo jegyzik azt a két latin iratot, amellyel Izabella királyné jogait biztosítják Ferdinánd nevében,²⁹ illetve azt a dokumentumot, amellyel ugyanezen a napon átadják a királynénak és fiának, János Zsigmondnak Kassa városát.³⁰ Ugyanők jegyzik azokat a szintén latin nyelvű jogbiztosító iratokat, amelyeket Martinuzzi Fráter György részére adtak ki 1551. július 23-án,³¹ illetve a sókitermeléssel és két erdélyi birtokkal kapcsolatban ugyancsak Martinuzsinak.³²

Más fejedelmek leveleit is megőrizte Castaldo, többek között Zsigmond Ágost lengyel király latin nyelvű menlevelét, amelyet Izabellának küldött (Krakkó, 1551. április 21.),³³ de az V. Károly császár által adott spanyol nyelvű kinevezési okmányt is, amellyel táborszernaggyá (*maestro di campo generale*) léptette őt elő.³⁴

²⁵ Uo. 71r–v.

²⁶ Uo. 88r.

²⁷ Vö. CARPENTIERI, Chiara Maria (2012), *Ungheria 1551–1552. Nuovi possibili spunti sulle campagne imperiali contro il turco tratti dal codice ambrosiano G 275 inf. Verbum: Analecta Neolatina XIII*, 2. 464–476. <https://doi.org/10.1556/Verb.13.2012.2.13>. Uő, *Minima hungarica. Jegyzetek a lombardiai könyvtárakban őrzött, magyar vonatkozású XV–XVII. századi kéziratokról és nyomtatványokról*. In DOMOKOS György – MÁTYUS Norbert – Armando NUZZO (2015), *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*, Piliscsaba, PPKE BTK. 31–46.

²⁸ VBA G275 Inf, 90r.

²⁹ Uo. 106r–v és 128r–v.

³⁰ Uo. 214r.

³¹ Uo. 100r–101r.

³² Uo. 160r–v és 161r–v.

³³ Uo. 234r–235v.

³⁴ Uo. 237r–v.

Latin formaleveleknek lehet tekinteni azokat az utalványokat, amelyeket Castaldo a bécsi kamarához intézett bizonyos személyek járandósága ügyében: Rinaldo de Brianónak (1551. szeptember 19.),³⁵ Alexandro Crasternak (1552. szeptember 20.),³⁶ Nicolao Guardomaro aranyművesnek (1553. szeptember 22.)³⁷ és még többeknek.

Latin, bár nem törekszik stilisztikai magaslatokra, számos dokumentum, amely jelentéseket, feljegyzéseket, kifizetési jegyzékeket, adóösszeírásokat tartalmaz. Ilyen a székelyvásárhelyi országgyűlés artikulusait összefoglaló irat:³⁸

- (6) „*Articuli dominorum regnicolarum in generali eorum congregacione in Zekel Wasarhel pro festo circumcisionis Domini in anno eiusdem 1552 constituti.*”³⁹

A latin nyelv sokkal alacsonyabb szintje jelenik meg a leltárakban, feljegyzésekben, alkalmi iratokban. Latin nyelvűek a Branyicska várához köthető iratok: itt keletkezhetett a várhoz tartozó javak összeírása Somogyi Benedek kapitány tollából,⁴⁰ a branyicskai kinvallatók és börtönőrök névsora,⁴¹ a Déváról Branyicskára szállított javak felsorolása.⁴² Ezen utóbbi dokumentumban két helyen is megadja a felsorolásban szereplő tárgyak nevét magyarul is:

- (7) „*Pixidis barbati wulgo szakalas puska iii
unum vasculum pulveris wulgo egy thonna por*”

Németül, nehezen olvasható paleográfiával néhány, Castaldónak szánt dokumentumot találunk: egy ismeretlen személy levelét,⁴³ egy bizonyos Joseph von Raber tanúvallomását⁴⁴ és egy fizetési jegyzéket is⁴⁵ – ráadásul ez a spanyol katonák zsoldjával kapcsolatos és a széljegyzetek olasz nyelven vannak rajta:

- (8) „*Spagnoli che sono qua in Transilvania: Luiso Barninthos, Luiso Ordanes, Petro Davila, Diego Veles (...) summa per doi mesi.*”

³⁵ Uo. 215r–v.

³⁶ Uo. 216r–v.

³⁷ Uo. 218r–v.

³⁸ Uo. 163r–167v.

³⁹ Uo. 163r. A dokumentum összefoglaló címe.

⁴⁰ Uo. 31r–32v.

⁴¹ Uo. 61r.

⁴² Uo. 62r.

⁴³ Uo. 28r–29v.

⁴⁴ Uo. 83r–v.

⁴⁵ Uo. 190r–v.

Jagelló Izabella, Magyarország megözvegyült királynéja olaszul beszélt, és a kódexben megőrzött levelében⁴⁶ Castaldót személyesen ezen a nyelven szólította meg, pártfogójának nevezve őt. Izabella Bona Sforza milánói hercegnő és Jagelló Zsigmond lengyel király lánya volt, és bár Krakkóban nevelkedett, olasz nyelvű környezetben nőtt fel. Mindezzel együtt levelezése személyes stílusú; a nyelvi formák, még ha formulaszerűek is, spontán és kontrollálatlan kancelláriáról árulkodnak. A Magyar Királyságból gyakorlatilag száműzött, a kis Oppeln és Ratibor hercegséggel kárpótolt királyné barátságosan ír „pártfogójának”, híreket kér egészségéről, és közli, hogy reméli személyes védelmét. A „*non habbiamo volsuto manccare*” (‘nem kívántuk elmulasztani’), „*desideriamo al pari de la vita*” (‘kívánjuk, mint az életet’) és hasonló fordulatok a magánlevelekből jól ismert formulák közé tartoznak.

- (9) „*Illustrissimo Signor, ritornando da vostra signoria Poancha suo servidore non habbiamo volsuto manccare visitarla con questa nostra e pergarmola che sempre gli fia commoda farne avisata del ben esser suo, non voglia maccare di farlo assicurandola che tanto ni sarà grato questo e più come se al presente havessimo da la maestà del serenissimo de Romani tutto quello è tenuta di darne, perché di quello siamo sicurissimo che sempre havremo vostra signoria per protettore nostro, non mancherà di esserne dato, ma de la salute sua non habbiamo quella certezza che noi desidereriamo de havere, de la quale rendasi vostra signoria sicura che così siamo curiose come siamo del nostro illustrissimo figlio, per non dirmo più, la quale desideriamo al pari de la vita. Procuri adonque vostra signoria di sta sana con tenere memoria di noi e viva felice e longa vita. Da Crzepicze, ali IIII di giugno 1553.*

*Di vostra signoria, como sorella
Ysabella*”⁴⁷

Maga Castaldo is olasz nyelven írt levelet barátjának, Marco Antonio Ferrarinak.⁴⁸ Martinuzzi Fráter György váradi püspök 1551 decemberében az alvinci várban történt meggyilkolása bizonyára nem független a császári seregek erdélyi akcióitól, és a Római Kúria hosszas vizsgálatot indított. Magára a gyilkosságra vonatkozó dokumentumokat a Castaldo-kódex nem tartalmaz, de fennmaradt a Horváth György által írt latin nyelvű Epitaphium,⁴⁹

⁴⁶ Uo. 73r–74v.

⁴⁷ A levél szövegét kiadta CARPENTIERI 2012.

⁴⁸ VBA G275 Inf, 132r–v.

⁴⁹ Uo. 181r–182v. A szöveget kiadta és stilsztikailag elemezte: Kovács Zsuzsa (2012–2013), Horváth György: Fráter György epitáfiuma (Milano, Biblioteca Ambrosiana, G 275 inf. ff. 181r–182r). *Lymbus* (2012–2013). 51–56.

és emellett számos leltár és lista a főpap halála után lefoglalt és Castaldo emberei által átvett javokról. Ezek az iratok jellemzően olasz és spanyol nyelvűek, mint a gyilkosságban részt vett katonák, Martinuzzi pénzeinek leltára,⁵⁰ valamint a barát ezüstműveinek leltára is.⁵¹ A nem formális, csupán praktikus céllal felvett leltár számos helyen mutat eltérést a sztenderd olasztól, és nyilvánvaló, hogy észak-itáliai származású személy jegyezte le. Erre utalnak a mássalhangzó-rövidülések: *piato*, *picoli*, *pezeti*, *copa*, illetve a szóvégi magánhangzó elmaradása: *pocal*, valamint a *cucchiaio* ('kanál') szó dialektális megfelelője: *chugiar*. Az úgynevezett hiperkorrekció jelenségre is találunk példát: a *horologio* szóba „visszahelyezi” a leltár lejegyzője a nem ejtett, latin etimologikus kezdő „h” grafémát.

(10) „*La nota del' argento del frate. Trediece tondi d' argento. Un horologio (non argento). Un calamaro. Un bazillo. Un pocal. Tre cope d' argento. Una copa turchesca. Quattro chugiari. Una lamina d' oro basso. Un pezzo longo d' oro fino. Certi pezeti picoli d' oro. Un lamina d' argento. Un agnus Dei d' argento. Un piato d' argento. Un altro piato piu grande alla antiqua.*”

Olasz nyelven fogalmazták azokat a dokumentumokat is, amelyekben Martinuzzi Fráter György egyéb javait igyekeztek összeírni Branyicskán, Tordán, Brassóban, Hunyadon, Váradon, valamint más helyeken.⁵² Ugyanebbe az iratcsoportba tartozik az Alvincban talált és Ófelsége kincstárnoka által átvett kincsek lajstroma,⁵³ amelynek nyelve is hasonló az előzőhöz, lásd a *mulatieri* szó mássalhangzó-rövidülését. A felsorolás jellegéből adódóan használ latin és német kölcsönszavakat is (*item*, *reinisch*). Érdekes látnunk, hogy kiemeli a befizetett pénzek között fellelt hamisat is.

(11) „*La nota de li denari del Frate conportati et consegnati al Agente del Pagatore di sua Maestà. Prima consegnati per li mulatieri del signor generale piate d' argente piccole trediece, alli quali fu donato per ordine di sua illustrissima pro mercede florini quaranta reinisch. Item restituitur del maiordomo del detto signor generale trecenti quarantotta ducati d' oro. Item per il commissario Diego, mille ducati d' oro. Item per il signor capitano d' Avila mille cinquanta doi ducati d' oro, fra li quali era uno falso (...)*”

Spanyol nyelven van viszont egy fogalmazvány vagy kivonat Habsburg Miksa (római király, a későbbi II. Miksa császár és magyar király) levelei-

⁵⁰ Uo. 86r–v és 141 r–v.

⁵¹ Uo. 192r–v.

⁵² Uo. 199r–v és 2002–v.

⁵³ Uo. 58r–59v.

ből, amelyeket Pedro de Ávilához, illetve Giovanni Battista Castaldóhoz intézett. Ez utóbbiban, amelyet 1558. szeptember 27-én írt, az Izabellánál olaszul látott formulával találkozunk: „no he querido dexar”, vagyis ’nem akartam elmulasztani’, a korabeli helyesírásnak megfelelően „x”-szel, ahol a mai spanyol a *jotát* használja (*dexar*), „i” helyett „y”-val (*trayga*).

(12) „*Illustrissime Juan Baupista Castaldo con nuestra licencia a su casa y havendo entendido yra tambien adonde Vos estareis, no he querido dexar de encomandalle os visite de nuestra parte y nos trayga de vos buenas nuevas y pues el dira las que de aca quisierdes saber, no havra que anadir mas de roganos le deis fee y creencia que a nuestra propia persona y se Illustrissime Juan Baupista Castaldo nuestro Senore en Vuestra guardia. De Schayffeling a 27 setiembre de MDLVIII*”

A spanyol nyelvet is használták hétköznapi, praktikus célokra: a spanyol katonák így fordultak Castaldóhoz,⁵⁴ illetve leltár felvételére, ezúttal Szamosújváron, amely város nevét spanyolul *Oybarként* látjuk viszont.⁵⁵ A helyesírási bizonytalanságot mutatják többek között a *vitualla* (’ellátmány’) szó kiejtést követő kezdő „b”-je, az *harina* (’liszt’) szó kezdő „h” nélküli írása, a *las siguientes* (’a következők’) szintagmában a névelő többes szám jelének elhagyása, a *cincuenta* (’ötven’) szó írásmódja kezdő „z”-vel és „q”-val.

(13) „*Las bituallas que el comisario Diego de Azebes allò en el castillo de Oybar son la siguientes. Fue pastrero de henero de mill y quinientos zinquenta y dos años.*

Arina

En una caxa de harina que sta en entrando la puerta principal sobre mano derecha az medidas 325

En este mesmo lugar az otra caxa de arina desvelta que tiene medidas diez y seis”

Teljes terjedelmében magyar nyelven készült Déva várának leltára.⁵⁶ Ez is természetesen Castaldo erdélyi tevékenységéhez kapcsolódik, és a nyelvi választást az indokolja, hogy történetesen mind az átadó, mind az átvevő magyar ember volt: Fáncsy János, illetve Kapitány György. A dátum csak az évszámot (1552) jelöli. A lista úgy tűnik, hogy a különböző áruraktárak áttekintésével készült: az „első”, „második” és „harmadik” pincében bor,

⁵⁴ Uo. 68r–v és 69r–70v.

⁵⁵ Uo. 262–27v.

⁵⁶ Uo. 133r–137v. A leltár teljes szövegét nyelvtörténeti adatként adtuk ki Hegedűs Attilával a *Magyar Nyelv* hasábjain. DOMOKOS–HEGEDŰS 2023.

káposzta, hús és gabona szerepel, majd kisebb katonai felszerelések: mozsarak, ágyúk, csigák, kötelek, dobok, lakatok, lőpor, ágyúgolyók. Végül konyhai eszközök, lámpások és gyertyatartók szerepelnek a leltárban.

(14) „(...) *Az elseo pinczeben wagion tizen hat hordo bor. Az masik pinczeben vagion tizenket hordo bor es neg hordo kapazta. | Az harmadik pinczeben wagion eoth hordo bor. Szalanna wagion kilencwen eöth. Soldor nyolcwan negy. Dyzno orya feyewel egetembe hetwen wagion. Hay vagion harmincz (...)*”

A magyar nyelv fel-felbukkan még ezen a dokumentumon kívül természetesen a helynevekben és a személynevekben, valamint pár szó erejéig más leltárakban is, mint a fent említett branyicskai leltárban, illetve Léta várának leltárában is.⁵⁷

Következtetés

Rövid ismertetésünkben áttekintettük, hogy mely nyelveken születtek a Castaldo-kódexnek nevezett irategyüttes dokumentumai. Kiemelt szövegrészekkel azt igyekeztem érzékeltetni, hogy egyazon nyelvnek több változata is megmutatkozik benne, tekintettel a kancelláriai, illetve általánoságban hivatalos használatra és a gyakorlatias, a nyelvi normákat kevésbé figyelembe vevő változatokra, helyet engedve olykor a helyi nyelvek egyes formáinak is.

Castaldo anyanyelve, illetve a kódex itáliai utóélete miatt az olasz nyelv keretbe foglalja a kódexet; ezt mutatta be az (1)-es példa, a kódex eladásának bejegyzéséről. A latin nyilván a legfontosabb elem, hiszen a bécsi és többi fejedelmi udvar és Castaldo között ez volt a hivatalos nyelv; a (2)-es, (3)-as és (4)-es szám alatt I. Ferdinánd parancsleveleiből láthattunk részeket. Az (5)-ös példa már azt mutatja, hogy a hivatalos kommunikációt szolgáló latin mellett már Ferdinánd és Castaldo között előtérbe került a szóban nyilván elsődleges spanyol, amikor egy gyors lábjegyzetet fűz a király a leveléhez. A latin nyelv is alkalmas kellett, hogy legyen a soknyelvű Erdély és a soknemzetiségű hadsereg kommunikációjában a gyakorlatias és kevésbé emelkedett közlésre; számos leltár és kisebb jelentőségű feljegyzés, levél példázza ezt a kódexben. A (6)-os példa a székelyvásárhelyi országgyűlés artikulusait összefoglaló dokumentumból van, a (7)-es egy egyszerű várleltár Branyicskáról, ahol a biztonság kedvéért már magyar nyelvű glosszák is szerepelnek a szövegben. A német dokumentumok száma ugyan csekély, de ezek között is van olyan, ahol a magyarázó jegyzetek már olaszul vannak; ezt illusztrálja a (8)-as alatti idézet. Az olasz nyelv a dokumentumok szint-

⁵⁷ Uo. 82r–v.

jén is jelentős. A legfontosabb irat talán Izabella királyné levele Castaldóhoz, amelyet a (9)-es szám alatt találunk, de Martinuzzi Fráter György javainak összeírása is jórészt olaszul történt, amint azt a (10)-es és (11)-es példa mutatja. A spanyol nyelvet is képviseli néhány dokumentum, például a (12)-es alatti levélfogalmazvány, amelyet a majdani II. Miksa császár küld Castaldónak, illetve a (13)-as, amely egy várleltár, ezúttal Szamosújvárról. Végezetül a (14)-es szemelvény a dévai magyar nyelvű várleltárból van véve.

A Castaldo-kódex nyilván számos értéket rejt még a történettudomány számára. Jelen tanulmányban nem tértem ki az összes iratra, csak példákkal illusztráltam azokat a nyelveket és nyelvváltozatokat, amelyeken a dokumentumok készültek; ezeken keresztül vezet az út a további kutatásokhoz.

GYÖRGY DOMOKOS

Linguistic Layers of the Castaldo Codex

The present study examines the linguistic layers of the so-called Castaldo Codex (Biblioteca Ambrosiana, G275 Inf). The examples represent the languages used in Transylvania in the sixteenth century, during the decisive events leading to the establishment of the independent Principality. However, as we shall see, we can also differentiate between distinct internal layers of Latin and Italian.